

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 022.9:378(477)

Орлов Ю. Ю. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС УКРАЇНИ

Описано й систематизовано сучасні бібліотечні технології у сфері організації та автоматизації обслуговування читачів. Надано пропозиції щодо їх застосування в бібліотеках вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: бібліотечні технології, читач, книжковий фонд, вищий навчальний заклад, електронний депозитарій.

Бібліотечні технології – це комплекс бібліотечних процесів та операцій, а також засобів, методів і прийомів їх здійснення, спрямованих на створення й збереження бібліотечної продукції та надання зазначених послуг [1, с. 21]. Ідеться про технології комплектування, обробки літератури, обслуговування читачів тощо. Деякі з них зазнали модернізації завдяки застосуванню сучасних інформаційних технологій і запровадженню бібліотечної кооперації. Проте технологіям обслуговування читачів досі притаманні архаїчні риси.

Так, технології обслуговування навчально-наукового складу, студентів, курсантів, слухачів, що застосовуються сьогодні у вищих навчальних закладах України, переважно були сформовані ще в позаминулому столітті й майже не змінилися. Їх головною рисою є відсутність вільного доступу читачів до бібліотечних фондів. До того ж, ознайомлення з книгою та отримання її для домашнього читання можливе виключно за допомогою бібліотекаря. Ця форма обслуговування є досить

неефективною, незручною для читача, а також потребує значного штату бібліотечних працівників.

В історії бібліотечної справи були поодинокі спроби модернізувати процеси обслуговування читачів. У 1918 році більшовики намагались реорганізувати діяльність бібліотек відповідно до міжнародних (за висловом В. Леніна, «американо-швейцарських») стандартів відкритості та зручності для читача. Для цього Рада народних комісарів СРСР прийняла спеціальну Постанову від 26 квітня 1918 року. Проте (в 1930-х роках) у Радянському Союзі відбулася ініційована владою «дискусія» стосовно проблем бібліотечної справи, під час якої відбулося викриття «буржуазних» бібліотекознавців та їхніх «спільників» [2]. Було наголошено на численних випадках розкрадання книг із бібліотечних фондів. Результатом цієї події стала заборона використовувати закордонні бібліотечні технології в бібліотечній справі СРСР. Передусім ішлося про скасування вільного доступу читачів до бібліотечних фондів, припинення роботи міжбібліотечного абонементу, заборону «вільних каталогів», ліквідацію системи бібліотечних філіалів тощо. Насправді більшовики прагнули лише перешкодити доступу громадян до «ідеологічно шкідливої» літератури.

У 1958 році в СРСР було зроблено чергову спробу запровадити систему вільного доступу читачів до бібліотечних фондів, яка не отримала належного розвитку. У 1990-х роках через стрімке подорожчання книг та їх масове викрадання з полиць відкритого доступу таку технологію було остаточно скасовано [3].

На сучасному етапі в більшості бібліотек України видачу літератури читачам здійснює особисто бібліотекар. Зазвичай читач позбавлений можливості вільного доступу до книжкового фонду. Така технологія має низку особливостей, серед яких:

- послідовне (почергове) обслуговування читачів;
- покладання всіх технологічних функцій (прийняття замовлення, пошук літератури, її видача та приймання, заповнення формулярів) на одну посадову особу – бібліотекаря;
- відсутність у читача фізичної можливості в достатньому обсязі ознайомитися з книгою перед її замовленням;
- відсутність у читача можливості працювати безпосередньо в приміщенні книжкового фонду.

Зазначені чинники призводять до зниження ефективності процесів бібліотечного обслуговування, а саме до:

- повільного обслуговування читачів, зокрема виникнення численних черг під час масової видачі та повернення навчальної літератури на початку й наприкінці навчального року;
- необхідності функціонування читальної зали як окремого (додаткового) підрозділу бібліотеки;
- потреби утримання значного штату бібліотекарів;
- видачі читачам книг, під час ознайомлення з якими в домашніх умовах виявляється, що вони не відповідають очікуванням.

У розвинутих країнах Європи технологія вільного доступу читачів бібліотеки до книжного фонду є загальноприйнятою. Її активно використовують в усіх університетах.

Отже, ключовим заходом щодо запровадження сучасних бібліотечних технологій у вищих навчальних закладах України, на нашу думку, має стати забезпечення вільного доступу читачів до книжкових фондів. Читач має отримати змогу вільно зайти до бібліотеки, взяти з полиці будь-яку книгу, ознайомитися з нею прийняти рішення стосовно того, чи варто брати її для читання додому.

Варто зауважити, що запровадження технології вільного доступу читачів до книжкових фондів буде потребувати докорінної зміни бібліотечних технологій загалом. Це стосується, зокрема:

- напрацювання нових критеріїв відбору літератури для відкритої та закритої частин фонду;
- внесення ергономічних змін у систематичну розстановку книг на полицях, що має забезпечити максимальну зручність для читачів;
- запровадження регулярних перевірок правильності розстановки книг;
- скасування посад функцій бібліотекарів щодо видачі літератури й запровадження натомість посад бібліотекарів-консультантів, які повинні надавати методичну допомогу;
- модернізації електронного каталогу із запровадженням зазначення поточної наявності книжки у фонді та місця її розташування на полицях.

За впровадження системи вільного доступу читачів до книжкового фонду функції щодо пошуку книг оформлення їх видачі та повернення покладено на читача. Усі зазначені етапи контролює

бібліотекар-консультант. Завдяки цим змінам повільне почергове обслуговування трансформується у швидкий паралельний процес самообслуговування читачів.

Звісно, запровадження процесів самообслуговування неможливе без застосування сучасних засобів комп'ютерної ідентифікації особи читача та отримуваних ним книжок. У вищих навчальних закладах європейських країн для одержання та повернення літератури читачі користуються автоматичною станцією бібліотечного самообслуговування типу IDlogic EasyBook Pro 2, яка використовує методи безконтактної ідентифікації книг за інформацією на електронному чипі, наклеєному на кожній одиниці (так звана RFID-ідентифікація). Таку станцію встановлюють на вході до приміщення бібліотеки. Для попередження нелегального вносу літератури на виході з приміщення встановлюють відповідні детекторні рамки (RFID-портал). Ідентифікацію особи читача здійснюють за електронним читацьким або студентським квитком.

Для роботи зі станцією читач реєструється за допомогою розміщення читацького квитка в отворі електронного зчитувача, після чого почергово реєструє книжки, які він обрав і має намір винести з приміщення фонду. Реєстрація примірників відбувається безконтактно, а саме шляхом їх розташування в полі радіоелектронного зчитувача. Під час реєстрації до чипа на книзі заноситься інформація про факт видачі, що дає змогу винести її з приміщення бібліотеки через детекторні рамки. Інформація про видачу книги надходить до централізованої системи обліку.

До того ж, читач не заповнює жодних паперових документів (формулярів). За такої системи функціонування книжкових фондів бібліотекар-консультант має лише контролювати правильність дій відвідувачів.

Повернення книги до фонду передбачає аналогічні дії. Після повернення видання до фонду система контролю забезпечує його збереження в приміщенні за допомогою подання сигналу тривоги під час спроби несанкціонованого вносу.

Повернені книги читач складає на спеціально призначені для цього полиці. Процес їх розставлення на місця постійного зберігання здійснює бібліотекар відповідно до вимог систематичної розстановки наприкінці кожного робочого дня.

Станція автоматизованої видачі книг взаємодіє з електронним каталогом, де можна знайти поточну інформацію про наявність необхідної літератури на полиці бібліотеки або про те, що вона

зараз видана. Електронний каталог містить відомості про фізичну адресу книжкової одиниці на полиці, що полегшує її пошук.

Застосування технологій RFID-ідентифікації, серед іншого, уможлиблює здійснення експрес-інвентаризації книжкового фонду. Завдяки цьому один бібліотекар може опрацювати до 10 тис. томів за годину, навіть не знімаючи їх із полиць [4]. Таким чином, повну інвентаризацію може здійснити один бібліотекар за декілька тижнів!

Сьогодні автоматичні станції бібліотечного самообслуговування на базі RFID-ідентифікації наявні майже в усіх бібліотеках вищих навчальних закладів розвинених країн. Водночас процес запровадження таких систем у бібліотеках вищів країн колишнього СРСР лише розпочинається. Так, ці системи апробують у Санкт-Петербурзькому державному університеті, Білгородському державному університеті (м. Старий Оскол), Державній універсальній науковій бібліотеці Красноярського краю. Систему RFID-ідентифікації книжок запроваджено в Будинку української книги імені Лесі Українки (Москва).

Суттєвою перевагою описаної технології є відсутність потреби в читальній залі як окремому підрозділі бібліотеки. Читачі опрацьовують літературу безпосередньо в приміщенні книжкового фонду. У європейських університетах поруч із книжковими полицями облаштовують декілька зручних і функціональних робочих місць, де читачі мають змогу працювати з літературою, електронним каталогом, університетським репозитарієм, займатися підготовкою навчальних завдань, ознайомлюватись із науковими працями.

Такий режим роботи не потребує формальної реєстрації фактів видачі та повернення цих книжок, заповнення відповідних формулярів тощо. Отже, зникає необхідність у посаді бібліотекаря читальної зали, а також в окремому формуванні її фонду та інших спеціальних фондів (навчального, наукового, художнього). Це забезпечує формування єдиного книжкового фонду бібліотеки зі спрощеними процесами комплектування та обліку літератури.

Ще однією перевагою вільного доступу до книжкових фондів є можливість швидко і самостійно отримувати необхідну літературу безпосередньо з полиць. По завершенню роботи читач складає використану літературу на одну з двох спеціальних полиць (з однієї – книги щоденно повертають на

місце їх постійного зберігання, а з іншої – зберігають протягом певного часу для подальшого використання читачем).

У приміщенні книжкового фонду також зазвичай облаштовують копіювальні апарати. У бібліотеках вищих навчальних закладів країн Європи наявні:

- акустично ізольовані кімнати для перегляду відеоматеріалів і прослуховування аудіозаписів із фонду бібліотеки;
- акустично ізольовані дитячі кімнати для відвідувачів із дітьми;
- автомати з продажу гарячих напоїв та їжі.

Іншим напрямом упровадження сучасних бібліотечних технологій є поступове переведення бібліотечних фондів в електронну форму. На нашу думку, для вищих навчальних закладів пріоритетним у цій сфері має бути:

- переведення всіх навчальних засобів і навчально-методичних матеріалів в електронну форму;
- створення електронних банків навчальних і наукових праць;
- інтеграція бібліотеки у світовий інформаційний простір.

Доречно згадати досвід нашого навчального закладу. Фахівці Національної академії внутрішніх справ починаючи з 2005 року систематично працюють над створенням електронних дидактичних засобів (підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, інформаційно-довідкових програм). На час написання цієї статті підготовлено та використовується в навчальному процесі понад 60 електронних засобів навчання, зокрема 5 мультимедійних підручників та 50 навчальних посібників. До того ж, створено 16 навчально-практичних автоматизованих робочих місць фахівців Національної поліції України. Право авторів цих навчальних праць захищено свідоцтвами Державної служби інтелектуальної власності України. Із 2013 року всі навчально-методичні матеріали готують виключно в електронній формі й разом з електронними дидактичними засобами розміщують на сайті академії для їх використання в навчальному процесі. Завдяки цьому необхідність користування послугами бібліотеки суттєво зменшується.

З метою підвищення доступності та наочності, запровадження сучасних мультимедійних технологій навчання, а також задля зменшення навантаження на працівників бібліотеки кожна навчальна дисципліна має бути забезпечена електронними дидактичними засобами. Таким чином, підготовка

електронних підручників і посібників з усіх навчальних дисциплін має бути передбачена планом роботи кожного навчального закладу. Це надасть можливість уникнути необхідності централізовано роздавати необхідну студентам літературу на початку кожного навчального року.

Зменшенню навантаження сприяє також запровадження електронних банків навчальних та наукових праць, підготовлених науково-педагогічними працівниками навчального закладу, які поступово мають замінити паперові документи. Зокрема, у Національній академії внутрішніх справ такий банк було створено у формі електронного репозитарію, положення про який затверджено вченою радою академії у жовтні 2016 року.

Електронний репозитарій – це електронний архів на Інтернет-порталі академії, призначений для систематизації, зберігання й оприлюднення творів, підготовлених у навчальному закладі. Метою створення репозитарію є сприяння інтеграції академії у європейський та світовий науково-освітній простір. Головними його завданнями визначено:

- ознайомлення світової наукової спільноти з працями науковців – представників академії;
- сприяння розвитку дистанційних форм навчання здобувачів вищої освіти;
- стимулювання інноваційної діяльності академії.

Репозитарій призначено для архівування та довготривалого зберігання на Інтернет-порталі академії навчальних, наукових та інших творів у цифровому форматі, систематизації їх з урахуванням чинних бібліографічних стандартів. Також його використання уможливорює дистанційний відкритий доступ до необхідних матеріалів. Це забезпечує функціонування «електронної бібліотеки».

Конкретні форми інтеграції бібліотеки вищого навчального закладу у світовий інформаційний простір можуть бути різними: створення спеціалізованого бібліотечного сайту в межах Інтернет-порталу навчального закладу; формування бібліотечного анотованого Інтернет-каталогу; налагодження Інтернет-комунікацій бібліотеки з міжнародними наукометричними базами даних тощо.

Важливим та актуальним етапом входження України до європейського освітнього та наукового простору є налагодження комунікацій бібліотеки з міжнародними наукометричними базами

даних. Новітні Інтернет-комунікації замінюють традиційні форми співпраці бібліотек, зокрема міжбібліотечний абонемент. Суттєвою перевагою користування наукометричними базами даних є можливість для вченого й викладача не лише ознайомитись із працями, які зберігаються в іноземних наукових банках, а й гарантовано отримати якісний продукт належного наукового рівня.

Отже, основними напрямками запровадження сучасних бібліотечних технологій у вищих навчальних закладах України на сучасному етапі є:

- 1) розбудова системи бібліотечного обслуговування, що базується на вільному доступі читачів до книжкових фондів;
- 2) інформатизація та автоматизація всіх бібліотечних процесів (від комплектування до надання послуг читачам);
- 3) поступове переведення бібліотечних фондів в електронну форму та інтеграція бібліотеки у світовий інформаційний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библиотечное дело: Терминологический словарь. – М. : РГБ, 1997. – 168 с.
2. Ванеев А. Н. «Теоретическая дискуссия» начала 30-х гг. и ее влияние на судьбы отечественных библиотечников / А. Н. Ванеев // Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика. – СПб. : Профессия, 2004. – С. 54–75.
3. Ванеев А. Н. Библиотечные технологии: от «культурной революции» до информационного общества [Электронный ресурс] / А. Н. Ванеев. – Режим доступа: <http://www.booksite.ru/forum/spisok/14.pdf>. – Загл. с экрана.
4. RFID-технологии для библиотек [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.raduga-lik.ru/Katalog-produkcii/Informacionnoe-obespechenie-biblioteki/RFID-tehnologii-dlya-bibliotek/>. – Загл. с экрана.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016
